

Rudolfínská kniha jako estetický artefakt

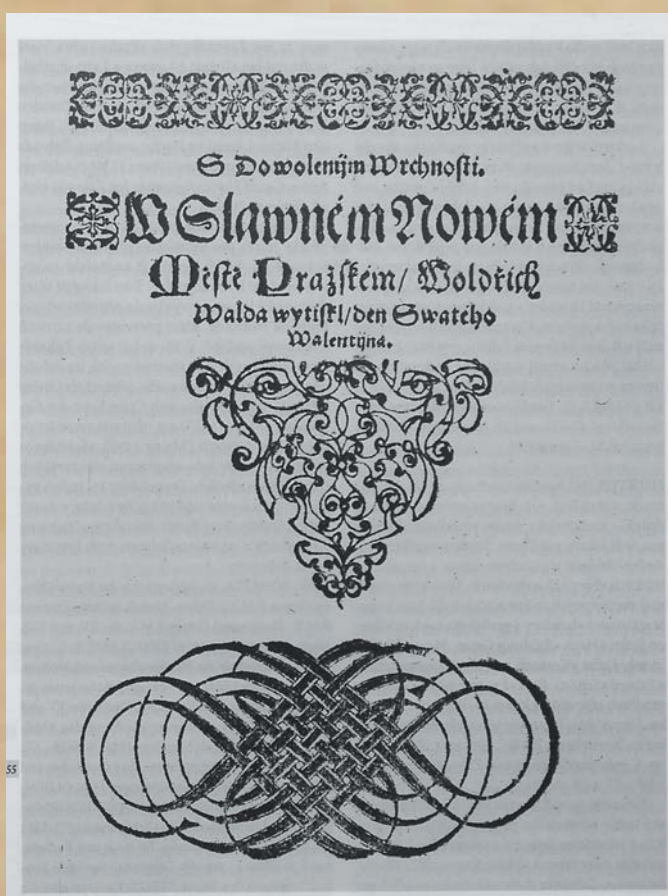
V počátečním období výtvarná stránka tištěné knihy kopírovala podobu knihy rukopisné, v průběhu 16. století však docházelo k její proměně, vedoucí k snadnějšímu čtení a pochopení předkládaného textu a zároveň k vyvolání takového estetického účinku, jenž by přispěl ke zvýšení prodejnosti díla, a to při zachování optimálního poměru mezi výrobními náklady a cenou přijatelnou pro potenciálního čtenáře.

Titulní list *Kalendáře k psaní spolu s Pranosťou ... spravený a vydaný k Létu Páně M. D. LXXXVI. [= 1586] ...* Praha, Michael Peterle st. 1585. Bordura s vyobrazením personifikovaných planet, v dolní části Peterleho signet s rozsvícenou a dosud nerozžatou svící a nápisem PRAELVCEAMVS (osvěčujme). [Zdroj: F. Horák, *Česká kniha ...*, Praha 1948.]

Ptolemaiov *Tetrabiblos (Quadrupartitus)*, okolo r. 1400. Bohatě iluminovaný rukopis shrnující poznatky helénské astrologie z knihovny českého krále Václava IV., zde iniciála S s vyobrazením Ptolemaia[?], a členitou borduru s vřevy s králem, lazebníci a divými muži. [Zdroj: J. Krása, *České iluminované rukopisy ...*, Praha 1990.]

Na konec těchto významových celků byly umísťovány tzv. viněty (z fr. vignette = nálepka v podobě křížem přeložených vinných listů), které vyplňovaly prázdná místa a na rozdíl od vlystů a iniciál mívaly sice symbolický, ale zřídka ilustrační charakter.

Cyriacus Schlichtenberger: *Div veliký a pravdivý při jedné sprostné děveče ...* Praha, Oldřich Valda 1612. Ornamentální a pásková viněta použité u novinového letáku k vyplnění prázdného prostoru na konci tisku v reakci na tehdejší strach z prázdného místa na stránkách (tzv. horror vacui). [Zdroj: P. Voit, *Encyklopedie knihy ...*, Praha 2006.]

Požadavku snadného získávání základních údajů o knize vycházel vsřtic nově konstituovaný titulní list, soustředěující informace, které se v rukopisech nacházejí na začátku a konci textu. Poněvadž fungoval jako „vývěsní štít“ celé publikace, byla náležitá pozornost věnována jak jeho obsahu (podobně jako u moderní literatury se zde nacházely údaje o názvu, autoru a vydání, mnohdy však i důležité věnování mecenáši, který dílo zčásti nebo zcela financoval), tak i jeho výzdobě. V 16. století byly oblíbené zejména bohatě zdobené, většinou dřevorezové rámy – jednotlivé (bordury) nebo složené z jednotlivých ozdobných listů, které plnily kromě dekorativní často i funkci ilustrační.

Orientaci v textu knihy čtenáři usnadňovalo jeho členění na menší významové celky (předmluva, dedikace mecenáši, jednotlivé kapitoly). Jejich začátky byly často v záhlaví uvedeny tzv. vlysem (z architektury převzatá pojmenování podlouhlého knižního dekoru) a ozdobným počátečním písmenem – iniciálou. Tento typ výzdobného dekoru se podobně jako dřevorezové rámy vyvinul z rukopisného pojetí malovaných iniciál s bohatými úponky, vinoucími se po straně textu a zasahujícími i do záhlaví a zápatí stránek.

Písni chval božských... Šamotuly, Alexander Oujezdský 1561. Začátek oddílu *O klíčích Kristových* s iniciálou T, Ježíšem držícím klíč a dřevorezovým rámem s pozdně renesančními motivy. [Zdroj: F. Horák, *Česká kniha ...*, Praha 1948.]

Se změnou dobového chápání autorství, kdy vedle obsahu nabývala stále většího významu individualita tvůrce díla, souvisí i další novátorský prvek tištěné knihy. Je jím signet, neboli tiskařská, nakladatelská či knihopecká značka – jakési novověké „logo“. Signet měl kromě symbolického často i výrazný dekorativní charakter a byl umísťován buď na titulním listě nebo na konci především reprezentativních tisků.

Varianty signetu pražského tiskaře Jiřího Hanuše Lanškrounského z Kronenfeldu (11614). Signety se obvykle vztahovaly buď ke jménu nebo šlechtickému predikátu tiskaře – zde v plném znění i ve formě iniciál (GH = Jiří Hanuš, v původní ortografii psáno s G). Měly však i podobu symbolů, na jméno nějakým způsobem upomínajících – v případě Hanuše je takovým symbolem koruna, zdůrazňující druhotně získaný šlechtický přídomek z Kronenfeldu. Dalším zdrojem motivů bývalo tiskařovo názorové směřování, jež se v Hanušově případě odráží ve zvolené náboženské symbolice – kříž, koruně přidržované rukama, vystupujícíma z mraků jako symbolu vyšší ochrany, a personifikovaných křesťanských ctnostech – Víře s křížem a Nadějí s kotvou. [Zdroj: M. Bohatcová, in: *Knihy a dějiny* 3, 1996.]

Kromě již zmíněných dekorativních prvků, rámu a bordur vlastní ilustrační úlohu v knize plnily především ilustrace nacházející se v textu. Jejich počet a grafická úroveň se řídily finančními možnostmi vydavatele i mecenášů díla a samozřejmě publikem, jemuž bylo dílo určeno.

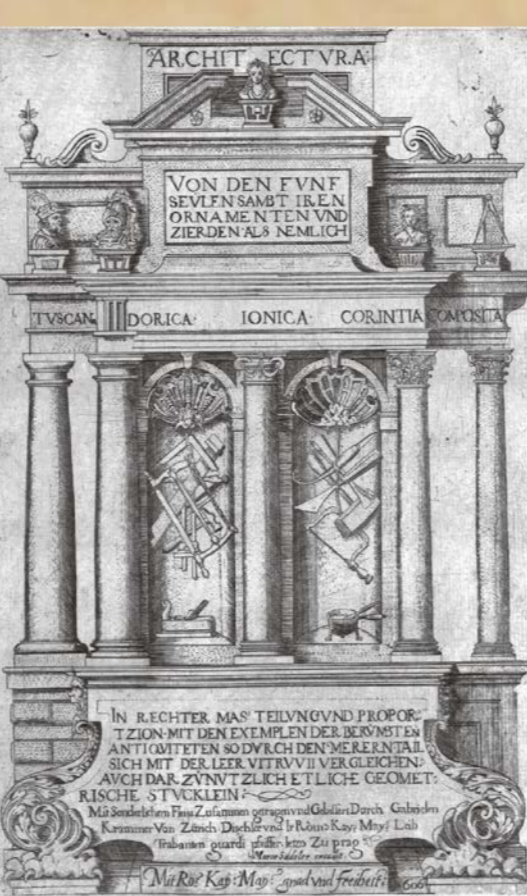
Mezi tisky určené nepříliš majetným středním a lidovým vrstvám patřily zejména spisy v češtině, které měly praktický charakter – gramatiky, slovníky, konverzační a matematické příručky, kalendáře či minuce. Tyto tisky vydávané mnohdy jako knížky lidového čtení zdobily buď pouze jednoduché typografické ozdůbky a dekor, nebo schematické dřevorezové ilustrace kopírující zahraniční, především německé předlohy.

Flavius Magnus Cassiodorus (cca 490–583): *Historia církevní ...* Praha, Daniel Adam z Veleslavína 1594. Titulní list s horními dvěma řádky textu rezanými do dřeva jako celek a ozdobně doplňujícími zbytek sazby pohyblivými literami. [Zdroj: P. Voit, *Encyklopedie knihy ...*, Praha 2006.]

Literatura pro náročnější, vzdělanější a movitější domácí i zahraniční publikum zahrnovala zejména spisy vědecké (např. z oblasti architektury, hornictví nebo lékařství), mravoučné, emblematické a náboženské. Kromě dekorací výzdoby byla vybavena cykly ilustrací provedenými zručnými grafiky podle předloh domácích i zahraničních umělců.

Charles Luython (1556–1620): *Liber I. missarum ...* Praha, Mikuláš Štraus ze Štrausenfeldu 1609.

Titulní list a iniciála A s vyobrazením Poslední večeře Páně z díla císařského skladatele a varhaníka, jež je považováno z hlediska formátu za největší a z hlediska rozsahu za neobsáhlejší český předbělohorský hudební tisk. Vysoce ceněna je i jeho výzdoba – bordura na titulním listě s andlky hrajícími na hudební nástroje, sv. Cecilii, králem Davidem, Apollónem a Múzami i luxusně vypracované narativní iniciály s náměty ze Starého a Nového Zákona. [Foto: Archiv Bibliografie cizojazyčných bohemik KNAV.]

Gabriel Krammer (1564–1606): *Architectura von den fünf Seulen ...* Praha, rytec a nakladatel Marco Sadeler 1606. Velmi oblíbená manýristická učebnice architektury a současně první příručka architektury publikovaná v českých zemích. Curyšský autor působil od r. 1587 na dvoře Rudolfa II. nejprve jako gardový píštěc a později jako tvůrce „oficiálního“ pražského dvorského stylu v oblasti interiérového designu. [Zdroj: internet.]

Malíři a rytci rudolfínského dvora se sice angažovali v oblasti volné grafiky, avšak v oblasti knižní ilustrace s domácími tiskaři spolupracovali jen málokterí, neboť jejich účast by významným způsobem navýšila výrobní náklady. Výjimku tvoří publikace určené pro vybrané tuzemské a především zahraniční čtenáře. Typickými příklady jsou díla ilustrovaná císařským dvorním mědirytcem Aegidiem Sadelerem ml.

Portrét Aegidia Sadelera ml. (1570–1629), mědiryce a malíře původem z Antwerp, jenž byl Rudolfem II. povolán na císařský dvůr do Prahy v roce 1597. [Zdroj: internet.] Aegidius Sadeler ml. proslul zejména vedutami Prahy, portréty císaře Rudolfa II. a dalších osobností císařského dvora, rytinami zhotovenými podle předloh zhotovenými podle předloh významných rudolfínských umělců i knižními ilustracemi. Pro svou ryteckou virtuositu byl nazýván „fénixem mezi mědirytcí“.

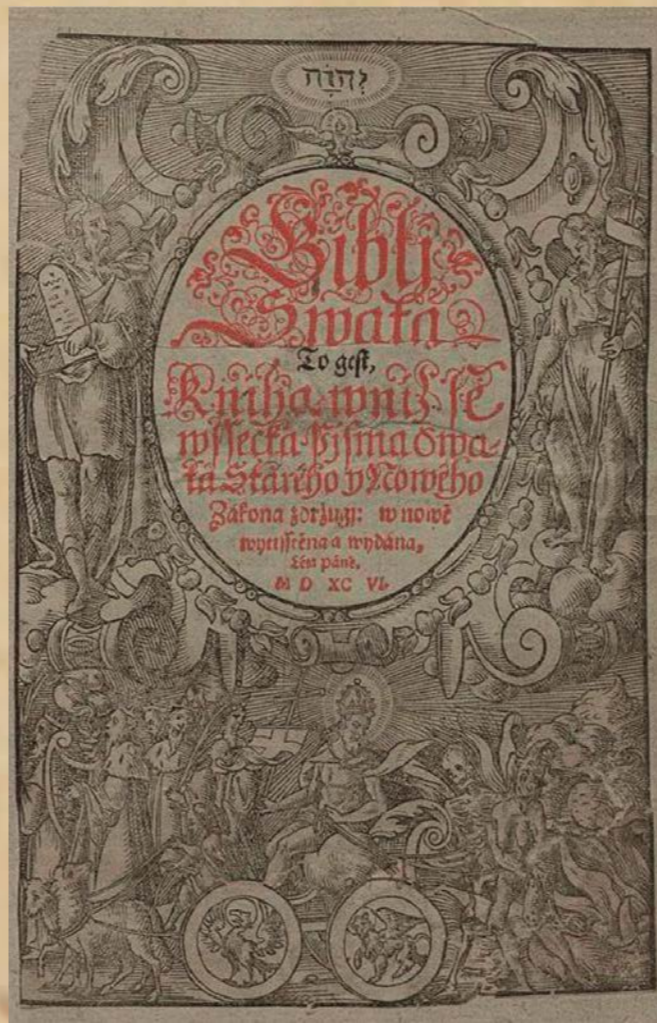

Aegidius Sadeler: *Vestigi delle Antichità di Roma, Tivoli, Pozzuolo et altri luochi ...* – spis, jenž měl domácím i zahraničním zájemcům zpřístupnit antické památky dochované v Římě a okolí, vydal v Praze v roce 1606 Aegidiův bratranec Marco Sadeler (* po r. 1587). Veduta Andělského hradu v Římě, přebudovaného z původního Hadriánova mauzolea na vojenskou pevnost, sloužící jako útočiště papežů v dobách obléhání města. [Zdroj: L. Bártová – A. Baďurová, *Vyobrazení měst a jiných lokalit ...*, Praha 2008.]

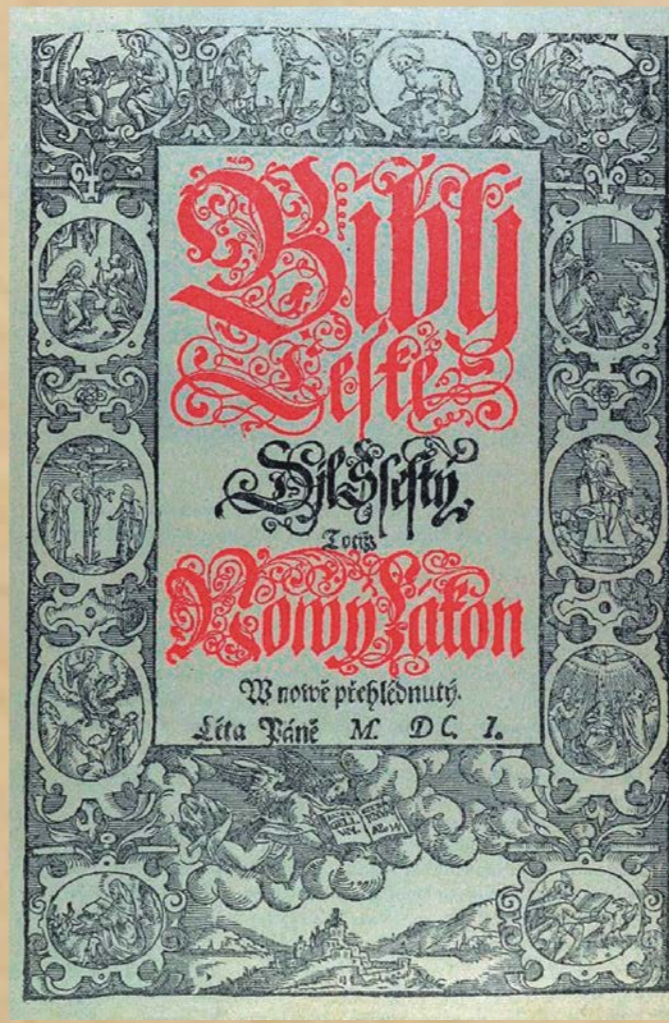
V souvislosti s kosmopolitním charakterem rudolfínské Prahy se dařilo i v zahraničí oblíbenému žánru emblematické literatury. Vedle mravoučných Borjových *Empresas morales* vyšel v Praze v letech 1601–1603 i trisvazkový spis dvorního historika Jakoba Typotia (1540–1601) a osobního lékaře Rudolfa II. Anselma Boetia de Boodt (1550–1632) nazvaný *Symbola divina & humana pontificum, imperatorum, regum*. Dílo, obsahující 930 vyobrazení emblémů papežů a evropských panovníků, vydal Aegidius Sadeler ml. ve spolupráci s pražským tiskařem Jiřím Černým z Černého Mostu a sám k němu zhotovil ilustrační doprovod podle předloh císařského antikváře Ottavia Strady st. (cca 1550–1612).

Ilustrace z díla *Symbola divina & humana pontificum, imperatorum, regum ...* s vyobrazením emblémů papežů Martina V., Evžena II., Felixe V., Mikuláše VI., Kalixta III. a Pia II., působících v letech 1417–1464. [Knihovna Akademie věd ČR.]

Specifický charakter měla díla z produkce tiskárny ivančicko-kralické, jež tiskla pro potřeby Jednoty bratrské. Její produkce se vyznačovala důrazem na dekoraci, nikoli na ilustrační charakter výzdoby, neboť bratrství tiskaři věřili, že ilustrace odvádějí pozornost od textového sdělení. V tiscích se proto vyskytují manýristicky pojaté viněty, vlysy i iniciály převážně dekorativního, méně narativního charakteru. Výjimkou jsou například titulní listy bratrských biblí a kancionálů, kde se v ranějším období vyskytuje i symbolicko-figurální dekor.

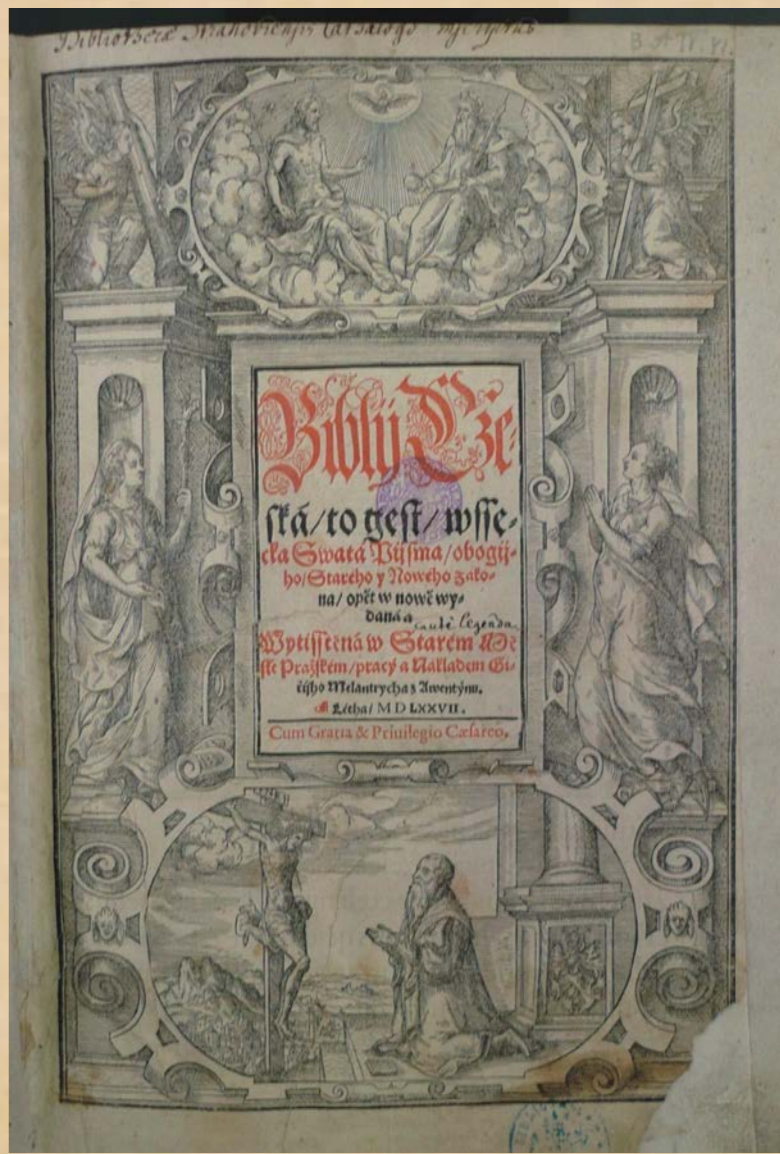

Titulní list *Bible Kralické* – 6. díl, 2. vydání z r. 1601 s vřevy z Ježíšova života, beránky a čtyřmi evangelisty v rohových kartuších. [Zdroj: Knihopis Digital.]

Titulní list *Bible Kralické* – 6. díl, 2. vydání z r. 1601 s vřevy z Ježíšova života, beránky a čtyřmi evangelisty v rohových kartuších. [Zdroj: Knihopis Digital.]

Na počátku rudolfínského období vyšlo i 5. vydání Melantrichovy bible s výzdobou převzatou téměř kompletně ze 4. vydání z roku 1570, pro něž Jiří st. Melantrich z Aventinu opatřil nové písmo a cyklus původních ilustrací podle předloh malířů Floriana Abela (11565) z Kolína nad Rýnem a Itala Francesca Terzia (1520–1600).

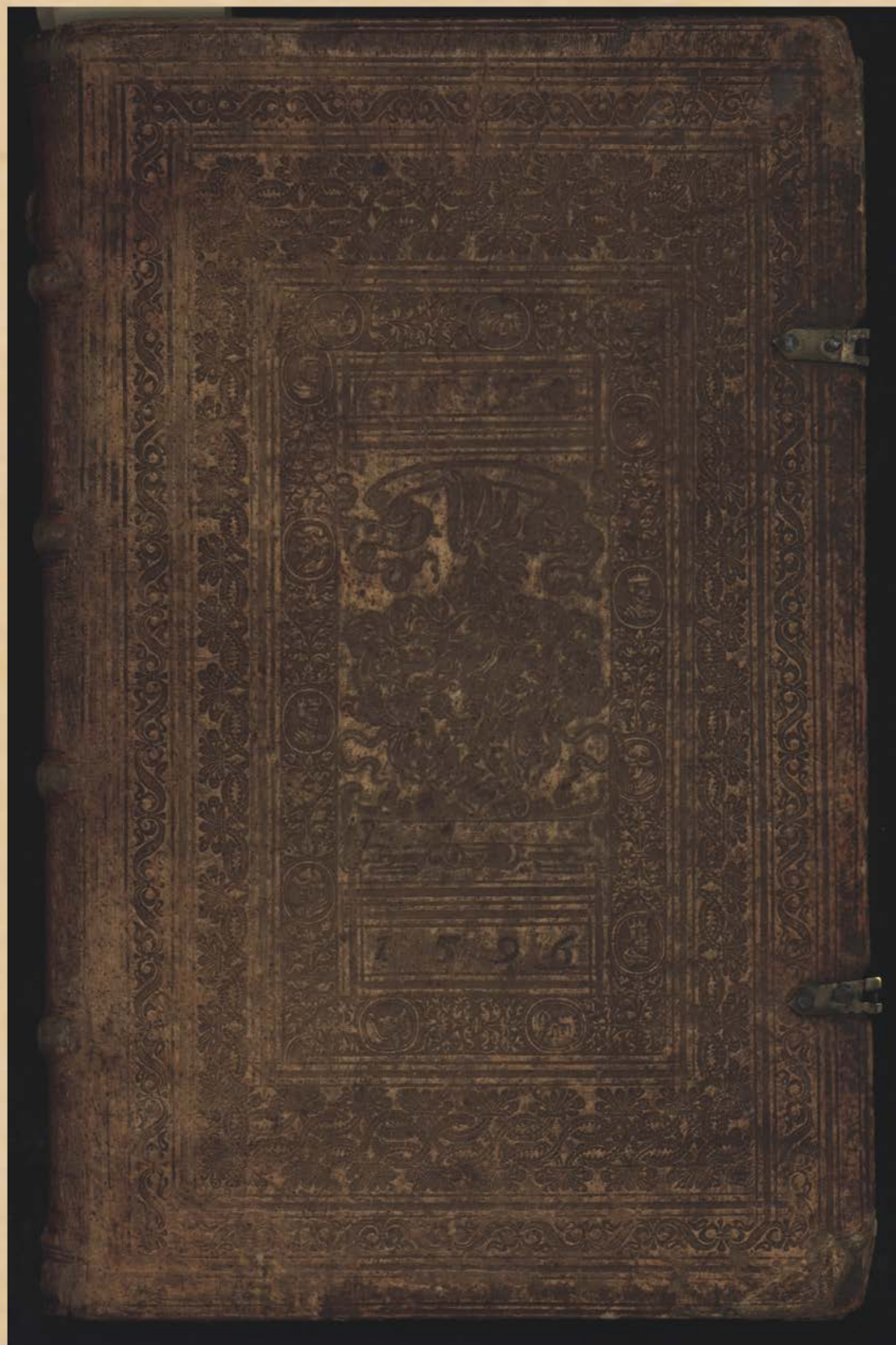

Titulní list vydání Melantrichovy bible z r. 1577. [Strahovská knihovna Královské kanonie premonstrátů v Praze.]

Nalezení Mojžíše faraónovou dcerou. [Knihovna Akademie věd ČR.]

Vazba

Přední deska vazby *Kalendáře historického* z r. 1590 od Daniela Adama z Veleslavína s iniciálami a erbem majitele Jiřího Mělnického z Greiffenfeldu z roku 1596. Jde o exemplár, do něhož si jeho další majitel, litoměřický měšťan a exulant Václav Nosidlo z Geblic (1592–1649), poznamenal různé události, které se udály v Pírmě a okolí v letech 1626–1639. [Knihovna Akademie věd ČR.]

Přední a zadní deska bratrské vazby Knihvazče MC (Ivančice 1579) – iniciály majitele MLPZ (rudě mořená, slepotiskem zdobená teletina – na přední desce zlacený vjezd Krista do Jeruzaléma, vpredu nahofe drobné Memento mori). [Zdroj: P. Voit, *Encyklopedie knihy ...*, Praha 2006.]

Přední deska vazby z rudolfínského atelieru pro Tychona Brahe (Praha 1599–1601) – pergamen na lepence s portrétem Tychona Brahe ve středu přední desky. [Zdroj: P. Voit, *Encyklopedie knihy ...*, Praha 2006.]